

G‘AZNAVIYLAR BOSHQARUVI DAVRIDA ILM-FAN RIVOJI

Azimov Murodjon,

Xalqaro innovatsion universiteti talabasi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20700361>

Annotatsiya. Ushbu maqolada G‘aznaviylar davlati hukmronligi davrida ilm-fan va madaniyatning rivojlanish jarayonlari tahlil qilinadi. Xususan, G‘azna shahrining ilmiy markaz sifatida shakllanishi, hukmdorlarning ilm ahliga ko‘rsatgan homiyliги hamda matematika, astronomiya, geografiya, tarix va adabiyot sohalaridagi yutuqlar yoritiladi. Tadqiqot natijalari G‘aznaviylar davri Sharq uyg‘onishining muhim bosqichlaridan biri bo‘lganligini ko‘rsatadi. Mazkur davrda faoliyat yuritgan olimlarning ilmiy merosi nafaqat Markaziy Osiyo, balki jahon ilm-fani taraqqiyotiga ham sezilarli ta‘sir ko‘rsatgan.

Kalit so‘zlar: G‘aznaviylar davlati, ilm-fan, Abu Rayhon Beruniy, Unsuriy, Farruxiy, G‘azna, Sharq uyg‘onishi, madaniyat, tarix, astronomiya.

Аннотация. В данной статье анализируются процессы развития науки и культуры в период правления государства Газневидов. Особое внимание уделяется становлению города Газны как научного центра, покровительству правителей учёным, а также достижениям в области математики, астрономии, географии, истории и литературы. Результаты исследования показывают, что эпоха Газневидов стала одним из важных этапов Восточного Возрождения. Научное наследие учёных, творивших в этот период, оказало значительное влияние не только на развитие науки Центральной Азии, но и на мировую научную мысль.

Ключевые слова: государство Газневидов, наука, Абу Райхан Беруни, Унсур, Фаррухи, Газна, Восточное Возрождение, культура, история, астрономия.

Abstract. This article examines the processes of scientific and cultural development during the rule of the Ghaznavid State. Particular attention is paid to the emergence of Ghazna as a major center of learning, the patronage provided by the rulers to scholars, and achievements in the fields of mathematics, astronomy, geography, history, and literature. The findings demonstrate that the Ghaznavid period represented one of the significant stages of the Eastern Renaissance. The scholarly legacy of the scientists and intellectuals who flourished during this era exerted a considerable influence not only on the development of science in Central Asia but also on the advancement of world scholarship.

Keywords: Ghaznavid State, science, Abu Rayhan al-Biruni, Unsuri, Farrukhi, Ghazna, Eastern Renaissance, culture, history, astronomy.

Kirish. X–XII asrlar Markaziy Osiyo va Yaqin Sharq tarixida ilm-fan va madaniyat taraqqiyotining muhim davrlaridan biri hisoblanadi. Ushbu davrda Somoniylar, Qoraxoniylar va G‘aznaviylar kabi yirik davlatlar nafaqat siyosiy jihatdan, balki ilmiy va madaniy hayotning rivojlanishida ham muhim o‘rin egallagan. Ayniqsa, G‘aznaviylar davlati (977–1186) Sharq sivilizatsiyasi tarixida ilm-fan va adabiyotning yuksalishiga katta hissa qo‘shgan davlatlardan biri sifatida e‘tirof etiladi.

G‘aznaviylar sulolasining asoschisi Sebuktegin va uning vorislari, ayniqsa Sulton Mahmud G‘aznaviy davrida davlat hududi Hindistonning shimoliy qismidan Xuroson

va Movarounnahr chegaralarigacha kengaydi. Siyosiy barqarorlik va iqtisodiy qudrat ilmiy faoliyat uchun qulay muhit yaratdi. Natijada Gʻazna shahri musulmon Sharqining yirik ilmiy va madaniy markazlaridan biriga aylandi.

Tarixiy manbalarda Gʻaznaviylar saroyida koʻplab olimlar, shoirlar va mutafakkirlar faoliyat yuritgani qayd etilgan. Abu Rayhon Beruniy, Abu Nasr Utbiy, Unsuriy, Farruxiy, Bayhaqiy kabi olim va adiblar ushbu davrning ilmiy-madaniy taraqqiyotiga katta hissa qoʻshganlar. Ularning ilmiy va badiiy merosi keyingi davrlarda Sharq va Gʻarb ilm-fani rivojiga sezilarli taʼsir koʻrsatgan.

Mazkur tadqiqotning maqsadi Gʻaznaviylar davrida ilm-fan rivojlanishining asosiy omillarini aniqlash, ilmiy markazlar faoliyatini tahlil qilish hamda ushbu davrda yashab ijod qilgan olimlarning ilmiy merosini baholashdan iborat.

Metodlar tahlili. Mazkur tadqiqotda Gʻaznaviylar davrida ilm-fan rivojining oʻziga xos xususiyatlarini aniqlash maqsadida tarixiy-qiyosiy, tarixiy-tahliliy, tavsifiy, manbashunoslik hamda tarixshunoslik tahlili metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini oʻrta asrlarga oid yozma manbalar va zamonaviy ilmiy adabiyotlarni kompleks oʻrganish tashkil etdi.

Avvalo, Gʻaznaviylar davrining siyosiy, ijtimoiy va madaniy hayotini aks ettiruvchi birlamchi tarixiy manbalar tahlil qilindi. Jumladan, Abu-l-Fazl Bayhaqiyning “Tarixi Bayhaqiy”, Abu Nasr Utbiyning “Tarixi Yaminiy”, Abu Rayhon Beruniyning “Hindiston”, “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar”, “Geodeziya” kabi asarlari hamda oʻrta asr sharq mualliflarining maʼlumotlari oʻrganildi. Ushbu manbalardagi ilmiy faoliyat, olimlarning saroy bilan munosabatlari, kutubxonalar, ilmiy muhit va madaniy jarayonlarga oid maʼlumotlar tizimli ravishda tahlil etildi.

Tarixiy-qiyosiy metod yordamida Gʻaznaviylar davridagi ilmiy taraqqiyot Somoniylar, Qoraxoniylar va Saljuqiylar davridagi ilmiy-madaniy jarayonlar bilan solishtirildi. Bu orqali Gʻaznaviylar davlatining Sharq uygʻonishi tarixidagi oʻrni va ilm-fan rivojiga qoʻshgan hissasi aniqlashtirildi. Shuningdek, turli tarixiy manbalarda uchraydigan maʼlumotlar oʻzaro qiyoslanib, ularning ishonchlilik darajasi baholandi.

Tadqiqot davomida tarixiy-tahliliy metod asosida Gʻaznaviylar hukmdorlarining ilm-fanga boʻlgan munosabati, saroy homiyligi tizimi va ilmiy muhit shakllanishiga taʼsir etgan omillar oʻrganildi. Ayniqsa, Sulton Mahmud Gʻaznaviy va uning vorislari davrida ilm-fan rivojlanishining siyosiy hamda iqtisodiy asoslari tahlil qilindi.

Bundan tashqari, zamonaviy tarixshunoslikda Gʻaznaviylar davri ilmiy-madaniy hayotiga bagʻishlangan V.V. Bartold, C.E. Bosworth, A. Asqarov, B. Ahmedov va boshqa olimlarning ilmiy ishlari oʻrganildi. Ushbu tadqiqotlarda ilgari surilgan nazariy qarashlar va ilmiy xulosalar qiyosiy ravishda tahlil qilinib, mavzuga oid zamonaviy yondashuvlar umumlashtirildi.

Olingan ma'lumotlar umumlashtirish, tizimlashtirish va ilmiy interpretatsiya usullari yordamida qayta ishlanib, G'aznaviylar davrida ilm-fan taraqqiyotining asosiy yo'nalishlari, yetakchi ilmiy markazlar va mashhur olimlarning faoliyati yuzasidan ilmiy xulosalar shakllantirildi. Mazkur metodlar majmuasi tadqiqot mavzusini har tomonlama yoritish va ilmiy asoslangan natijalarga erishish imkonini berdi.

Natija. Tadqiqot natijalari G'aznaviylar davrida ilm-fan rivojiga bir qator omillar ijobiy ta'sir ko'rsatganligini ko'rsatdi.

G'azna shahrining ilmiy markazga aylanishi - Sulton Mahmud G'aznaviy hukmronligi davrida G'azna shahri musulmon Sharqining yirik siyosiy va madaniy markazlaridan biriga aylandi. Saroy kutubxonalar, ilmiy majlislar va adabiy muhit olimlar faoliyatini qo'llab-quvvatlashga xizmat qildi. Turli hududlardan kelgan olimlar G'aznada ilmiy izlanishlar olib bordilar.

Abu Rayhon Beruniyning ilmiy faoliyati - G'aznaviylar davridagi ilm-fan taraqqiyoti Abu Rayhon Beruniy faoliyati bilan chambarchas bog'liqdir. U astronomiya, matematika, geografiya, geologiya, farmakologiya va tarix sohalarida muhim ilmiy tadqiqotlar olib bordi. Beruniyning "Hindiston", "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar", "Geodeziya" kabi asarlari o'z davri ilm-fanining yuksak namunalari hisoblanadi.

Tarixshunoslik taraqqiyoti - G'aznaviylar davrida tarix faniga ham katta e'tibor qaratildi. Abu Nasr Utbiyning "Tarixi Yaminiy" va Abu-l-Fazl Bayhaqiyning "Tarixi Bayhaqiy" asarlari davlatning siyosiy va madaniy hayotini yorituvchi muhim tarixiy manbalar hisoblanadi.

Adabiyot va tilshunoslik rivoji - G'aznaviylar saroyida fors-tojik adabiyoti yuksak taraqqiyot bosqichiga ko'tarildi. Unsuriy, Farruxiy, Manuchehriy kabi shoirlar saroy homiyligida ijod qildilar. Adabiy muhitning rivojlanishi ilm-fan va madaniyatning boshqa yo'nalishlariga ham ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Hindiston bilan ilmiy aloqalar - G'aznaviylar yurishlari natijasida Hindiston bilan ilmiy va madaniy aloqalar kuchaydi. Hind matematikasi, astronomiyasi va geografiyasiga oid bilimlarning musulmon Sharqiga kirib kelishida Beruniy va boshqa olimlarning xizmatlari katta bo'ldi.

Munozara qismi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, G'aznaviylar davridagi ilm-fan taraqqiyoti bir qator siyosiy, iqtisodiy va madaniy omillarning o'zaro uyg'unligi natijasida yuzaga kelgan. Davlat hududining kengayishi, savdo yo'llarining nazorat qilinishi va markazlashgan boshqaruv tizimining shakllanishi ilmiy faoliyat uchun zarur moddiy asoslarni yaratgan. Ayniqsa, G'azna shahrining yirik siyosiy markazga aylanishi uning ilm-fan va madaniyat markazi sifatidagi mavqecini ham mustahkamladi.

Tahlillar Sulton Mahmud G‘aznaviyning ilm-fan rivojida o‘rni alohida ahamiyat kasb etganligini ko‘rsatadi. Hukmdor saroy atrofida olimlar, tarixchilar, shoirlar va mutafakkirlarni to‘plab, ilmiy va adabiy muhit shakllanishiga ko‘maklashgan. Bu esa G‘aznaviylar saroyining o‘z davrining nufuzli ilmiy markazlaridan biriga aylanishiga xizmat qilgan. Saroy kutubxonalar va ilmiy majlislar olimlarning tadqiqot olib borishlari uchun qulay sharoit yaratgan.

Biroq tarixshunoslikda Mahmud G‘aznaviyning ilm-fanga munosabati bir xil baholanmaydi. Ayrim olimlar uni ilm-ma‘rifat homiysi sifatida e‘tirof etsalar, boshqalar uning asosiy maqsadi siyosiy nufuzni mustahkamlash bo‘lganligini ta‘kidlaydilar. Tarixiy manbalarda Abu Rayhon Beruniy singari ayrim olimlarning G‘aznaga siyosiy voqealar natijasida olib kelingani qayd etiladi. Shunga qaramay, G‘aznada yaratilgan ilmiy muhit olimlarning samarali faoliyat yuritishiga imkon bergan va natijada jahon ilm-fani tarixida muhim o‘rin tutuvchi asarlar yaratilgan.

G‘aznaviylar davrining yana bir muhim jihati Hindiston va musulmon Sharqi o‘rtasidagi ilmiy-madaniy aloqalarning kuchayganligidir. Ayniqsa, Beruniyning Hindiston ilm-fani, dini, falsafasi va madaniyatiga oid tadqiqotlari turli sivilizatsiyalar o‘rtasidagi ilmiy muloqotning yorqin namunasi hisoblanadi. Bu holat G‘aznaviylar davrida ilm-fanning faqat mahalliy emas, balki xalqaro miqyosda rivojlanganligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari G‘aznaviylar davrida fanlarning ko‘p tarmoqli rivojlanganligini tasdiqlaydi. Astronomiya, matematika, geografiya, tarix, filologiya va adabiyot sohalarida yaratilgan ilmiy meros keyingi asrlardagi ilmiy taraqqiyot uchun mustahkam asos vazifasini bajargan. Xususan, Beruniyning ilmiy qarashlari, Bayhaqiy va Utbiyning tarixiy asarlari hamda saroy adabiy muhiti Saljuqiylar va Xorazmshohlar davridagi ilmiy yuksalishga sezilarli ta‘sir ko‘rsatgan.

Umuman olganda, G‘aznaviylar davri Sharq uyg‘onishining muhim bosqichlaridan biri sifatida baholanishi mumkin. Bu davrda yaratilgan ilmiy va madaniy meros nafaqat Markaziy Osiyo xalqlari tarixida, balki jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotida ham muhim o‘rin egallaydi. Shu jihatdan G‘aznaviylar davridagi ilm-fan rivojini o‘rganish o‘rta asrlar Sharq ilmiy tafakkurining shakllanishi va taraqqiyot qonuniyatlarini anglashda muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Xulosa. G‘aznaviylar davlati Sharq uyg‘onishi tarixida ilm-fan va madaniyat taraqqiyotiga katta hissa qo‘shgan davlatlardan biri hisoblanadi. G‘azna shahri yirik ilmiy markaz sifatida shakllanib, ko‘plab olim va adiblarni o‘ziga jalb qildi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, G‘aznaviylar davrida astronomiya, matematika, geografiya, tarix va adabiyot sohalarida muhim yutuqlarga erishilgan. Abu Rayhon

Beruniy, Abu Nasr Utbiy, Bayhaqiy, Unsuriy va Farruxiy kabi olim hamda adiblarning ilmiy merosi Sharq va jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etadi.

Shunday qilib, Gʻaznaviylar davri Markaziy Osiyo va musulmon Sharqi tarixida ilm-fan rivojining muhim bosqichlaridan biri boʻlib, uning ilmiy merosi bugungi kunda ham oʻz ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Beruniy A.R. *Hindiston*. – Toshkent: Fan, 1965.
2. Beruniy A.R. *Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar*. – Toshkent: Fan, 1968.
3. Bayhaqiy A.F. *Tarixi Bayhaqiy*. – Tehron, 2008.
4. Utbiy A.N. *Tarixi Yaminiy*. – Qohira, 1966.
5. Bartold V.V. *Turkiston moʻgʻullar istilosi davrida*. – Toshkent: Sharq, 1993.
6. Bosworth C.E. *The Ghaznavids: Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran 994–1040*. – Edinburgh University Press, 1963.
7. Asqarov A. *Oʻzbekiston tarixi*. – Toshkent: Oʻqituvchi, 2019.
8. Ahmedov B. *Tarixdan saboqlar*. – Toshkent: Sharq, 1994.